

Вера Ченева

ЗА СИНТАКТИЧНАТА СЛУЖБА НА РУСКАТА ДУМА *ЧУТЬ* И НЕЙНИТЕ БЪЛГАРСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ СЪОТВЕТСТВИЯ

I. Известно е, че за да се овладее до съвършенство изучаваният език, лексикалните единици трябва да се разглеждат в тяхната реализация в речта и особено от гледна точка на превеждането им на родния език, което понякога позволява да се установят неочаквани страни на функционалните възможности на думите. Разглеждането на съчетателните възможности на думите през призмата на друг език е особено актуално за такива близкородствени езици, каквито са руският и българският, в които нерядко дори родствени думи имат различни съчетателни модели.

Предмет на наблюдение в това съобщение са семантико-синтактичните свойства на многофункционалната руска дума *чуть* и нейните преводни съответствия в българския език. Илюстративният материал е от художествени произведения на руски автори и от техните преводи на български език.

Поради многозначността и широката си употреба думата *чуть* заема важно място в системата на комуникативните средства на съвременния руски книжовен език. Нейните семантико-синтактични свойства са изследвани от Н. Н. Горнина¹, В. М. Колодезнев², А. Н. Баранов³. Парадигматиката на думата *чуть*, мястото ѝ сред семантичната група думи — количествени детерминатори, нейните синтагматични връзки са описани от И. Червенкова⁴. Но както отбелязва А. Н. Баранов в посочената статия, въпреки множеството анализи, посветени на думите, означаващи степен на признака, "някои от наречията не са получили удовлетворително тълкуване, обясняващо особеностите на тяхната употреба. Това се отнася особено за наречията *едва*, *еле*, *чуть*, означаващи ниска степен на признака"⁵.

Вниманието ни е насочено преди всичко към съчетаемостта на думата *чуть* с различните части на речта и лексико-семантични групи думи и към установяване на закономерностите при нейния превод на български език, обусловени от семантичната и синтактичната ѝ синтагматика.

Както вече беше посочено, руската дума *чуть* е полифункционална. В речта тя се реализира като съюз и като наречие, изпълняващо в изречението ролята на обстоятелствено пояснение.

II. 1. Съюзът *чуть* е семантичен съюз. Той е в състава на голяма група темпорални съюзи, при които към темпоралната семантика се прибавя оттенъкът за бързина, неочакваност на настъпилото действие.

При функционирането си в темпорални изречения съюзът *чуть* е в парадигматични отношения с простите и съставни съюзи *едва*, *лишь*, *только*, *едва лишь*,

лишь только, как только и др. Тези съюзи като правило се употребяват в темпоралните сложни съставни изречения. Те въвеждат подчиненото изречение и подчертават, че действието, обозначено чрез сказуемото на главното изречение, настъпва веднага, понякога неочаквано след действието на подчиненото изречение. Съюзът *чуть* заедно с видово-временните форми на сказуемото в главното и в подчиненото изречение е задължителен елемент за структурата на изреченията от разглеждания тип.

При анализа на руските темпорални изречения със съюза *чуть* и на техните функционални еквиваленти в българския език бяха установени следните закономерности.

А. Вместо руския съюз *чуть* преводачите най-често използват българските съюзи *щом* и *като*. Използуването на съюза *щом* е уместно, тъй като според българските тълковни речници той също съдържа в семантиката си семата 'бързина'. Но съюзът *като* маркира само съположението на действията във времето, по тази причина той не предава адекватно семантиката на оригинала.

Срв. *Чуть вынесся грузовик на Литейный, — прямо напротив конные казаки цепью винтовками щелкают* (Лавренев. Сорок первый). — *Щом камионът излетя на литейния, право срещу него се зададоха верига конни казаци* (превод С. Владимиров); *Чуть дело касалось коней, отец, обычно спокойный, даже вялый, никому не спускал* (Распутин. Последний срок). — *Като станеше въпрос за конете, баща му на никого не прощаваше* (превод В. Сарандева).

Б. Както е известно, има изречения, които изразяват комплицирани отношения. В тях се преплитат темпоралната и кондиционалната семантика. Действието, обозначено в подчиненото изречение, обуславя реализацията на действието в главното изречение. В конструкциите от посочения тип функционален еквивалент на съюза *чуть* в българския език са съюзите *ли*, *само да*, *стига само да*. За тези изречения е характерна следната структурна особеност: подчиненото изречение е в препозиция, тъй като това съответствува на естествената хронология на действията. В българските изречения главното изречение може да бъде въведено и посредством съюза *и*, който функционира като частица и въвежда задължително постпозитивния компонент на сложното изречение.

Срв. *Это уже как закон: чуть понервничает — всегда за эту половину цепляется* (Трифонов. Рассказы и повести). — *Това беше правило — само малко да се нервира — и почва да се препъва о тая дъска* (превод Л. Михайлова); *У нее всегда так: чуть встревожится, разбредится — кажется, к самой коже подступают изнутри чувствительные, болезненные наплывы* (Распутин. Последний срок). — *...достаточно е малко да се разтревожи, да се развълнува — и сякаш под кожата ѝ набъбват чувствителни, болезнени подутини* (превод В. Сарандева); *... но чуть разговор касался предметов важных, у Ивана Петровича тотчас являлись выражения вроде этого* (Тургенев. Дворянское гнездо). — *... но засегнаше ли разговорът важни теми, Иван Петрович начаса започваше да употребява изрази като този* (превод И. Добрев).

Другите структурно-семантични особености на този тип изречения няма да

бъдат разглеждани, тъй като характеристиката на глаголите-сказуеми в главното и подчиненото изречение и начините за предаването им на български език са анализирани в кандидатските дисертации на М. Леонидова⁶ и В. Москова⁷.

В. Внимание заслужават някои интересни преводни трансформации. Станалото устойчиво съчетание *чуть свет, чуть заря* функционира като обстоятелствено пояснение за време. В българските преводи структурата на изречението се запазва, обстоятелствените пояснения за време се изразяват с аналогични по семантика думи.

Срв.: *Снарядились чуть свет* (Распутин. Последний срок). — *Тръгнаха още на разсъване* (превод В. Сарандева); *Чуть свет укатил в област* (Мальцев. Войди в каждый дом). — *В зори замина за областта* (превод Д. Тодоров); *Рано утроем, чуть свет, меня разбудил чей-то голос* (Лавренев. Сорок первый). — *Рано призори ме събуди глас* (превод С. Владимиров).

Уместни са и преводите, при които простото изречение се трансформира в сложно съставно. В българския превод на мястото на обстоятелственото пояснение за време, изразено със съчетанието *чуть свет*, функционира подчинено изречение със съюза *щом*. Напр.:

Чуть свет поднялся старик (Полевой. Повесть о настоящем человеке). — *Щом се зазори, стана и старецът* (превод К. Георгиев); ... *завтра-а-а, чуть светочек, заплачет моя родня-а-а...* (Алексеев. Ивушка неплакучая). — ... *утре рано, щом се съмне, ще плачат всички у дома* (превод С. Флорин).

II. 2. По-горе беше посочено, че синтагматичните и парадигматичните свойства на наречието за степен *чуть*, мястото му в групата на количествените детерминатори подробно са изследвани от И. Червенкова в цитираните научни разработки. Ние ще разгледаме един недостатъчно изследван аспект на тази обширна проблематика. Ще изложим резултатите от наблюденията си върху зависимостта на преводните съответствия от морфологичните групи думи, с които се съчетава наречието за степен *чуть*.

В съчетание с глаголите, означаващи физическо действие или свойство, емоционално състояние, продължителност във времето и пространството, наречието *чуть* изразява ниска степен на признака. Негов аналог в българските преводни конструкции е наречието *едва*.

Срв.: *Чуть брезжил серенький рассвет* (Полевой. Повесть о настоящем человеке). — *Едва блещукаше сивата зора* (превод К. Георгиев); *Чуть виднелась кучка людей* (Шишков. Угрюм-река). — *Едва се открояваше група хора* (превод П. Велков); *Чуть дымил догоревший костер* (Бакланов. Друзья). — *Догаряющий огън едва димеше* (превод Н. Угиндолска).

Българското наречие *едва* се употребява и в случаите, когато семантиката на наречието *чуть* съдържа елемента *с трудом*, който подчертава трудността при реализирането на действието. Срв.: *Встав из-за стола, я чуть держался на ногах* (Пушкин. Капитанская дочка). — *Когато станах от стола, едва се държах на крака* (превод Л. Паскалев).

Българското наречие *леко* с основание се предпочита от преводачите тогава,

когато наречието *чуть* изразява степен на признака, която може да бъде противопоставена по интензивност на по-висока степен. Напр.: *Он почти не изменился, только чуть согнулся* (Фадеев. Последний из Удэге). — ... *само се беше превил леко* (превод А. Беливанова); *Чуть колыхался коричневый занавес с чайкой* (Паустовский. Повесть о жизни). — *Кафявата завеса с чайка леко се олюляваше* (превод Г. Жечев); *Отец Александр упер бороду в грудь и чуть улыбнулся* (Шишков. Угрюм-река). — ... *леко се усмихна* (превод П. Велков).

При анализа на оригиналните и преводните конструкции вниманието ни беше привлечено от факта, че наречието *чуть* често се съчетава с представъчни глаголи, изразяващи ниската степен на признака. Даже когато такава дублиране на значението отсъствува в оригинала, преводачите усилват значението на българското наречие *леко*, съчетавайки го с глаголи, в чийто състав е включена глаголна представка с аналогично значение.

Срв.: *Только, конечно, газом чуть отзывает, но можно проветривать* (Трифонов. Рассказы и повести). — *Разбира се, леко понамирисва на газ...* (превод Л. Минкова); *Пробатов чуть поморщился* (Мальцев. Войди в каждый дом). — *Пробатов леко се понамръщи* (превод Л. Тодоров).

Както отбелязва И. Червенкова, за наречието *чуть* е нормална детерминацията на глаголна форма, в която морфологически е изразено значението 'съпровождащо действие'¹⁸. Стова се обяснява фактът, че наречието *чуть* лесно реализира валентност с деепричастията. При превода на български език на руски конструкции с деепричастия се използват българските наречия за степен *леко*, *едва* и количественото наречие *малко*, предпочитани в съчетанията с глаголи, означаващи продължителност във времето и пространството.

Срв.: *Он продолжил, чуть выжидая время* (Ананьев. Годы без войны). — *Продължи той, като изчака малко* (превод Н. Левенсон); *Она пошла, держась неестественно прямо, чуть шевеля матовыми оголенными логтями* (Шолохов. Тихий Дон). — *Тя ... тръгна, като се изправи неестествено, и едва мърдаше матовите си оголени лакти* (превод Г. Жечев); *Чуть подоткнула подол юбки, Катюша села на скамейку* (Мальцев. Войди в каждый дом). — *Като запретна леко полата на роклята, Катюша седна на пейката* (превод Д. Тодоров).

Когато детерминира причастия и отглаголни прилагателни, наречието *чуть* се превежда на български език така, както се превежда в словосъчетанията глаголът, който ги мотивира. Аргументацията на изложеното съображение ще илюстрираме с руски глаголни и адективни словосъчетания и техните преводни съответствия.

Напр.: *чуть оттаять* — *леко да се размрази, чуть оттаявший* — *леко размразен; чуть вздрагивать* — *леко потреперам, чуть вздрагивающий* — *леко потреперащ; чуть побрызгать* — *леко да напръскам, чуть побрызганный* — *леко напръскан; чуть расширенные скулы* — *малко разширени скули; чуть косить* — *гледам малко накриво, чуть раскосый* — *малко кривоглед*.

Функционирайки като наречие със значение 'възможност да бъде възприет зрительно или слухово', думата *чуть* определя степента на признака като ниска и

както при съчетанията с глаголите с аналогична семантика се превежда с наречието *едва*. Срв.: *чуть* забрезживший зимний рассвет — *едва* зазоряващо се зимно утро; *чуть* приметный могильный холмик — *едва* забележимо гробче.

В нашата извадка има примери, в които наречието *чуть* се съчетава с прилагателни, в които ниската степен на признака е изразена и с наставка. При превода на български език това подсилване на посоченото значение се запазва. Срв.: *В графинчиках были водки собственного приготовления: чуть желтенькая на лимонных корочках...* (Бакланов. Друзья). — ... *леко жълтеникава* — с *лимонови кори* (превод Н. Угиндолска).

В единични случаи ниската степен на признака, изразена в оригинала с наречието *чуть*, в превода е предадена само лексикално — чрез дума с аналогична по семантика представка. Срв.: *Пестрые заросли окружали его, скрывая от неба чуть сырую, первозданную землю* (Окуджава. Путешествие дилетантов). — *Пъстри гъсталаци го заобикаляли и закривали от небето възвлажната, девствена земя* (превод Б. Мисирков).

Наречието *чуть* детерминира наречия и прилагателни в сравнителна степен, явявайки се показател за по-голяма степен на признака. При такава употреба на *чуть* доминира количественият оттенък. В преводните конструкции може да бъде употребено само българското наречие *малко*.

Напр.: *Неглубокий, чуть выше человеческого роста, ров был залит на полчетверти водой* (Шолохов. Тихий Дон). — *Плиткият ров, малко по-голям от човешки ръст...* (превод Г. Жечев); *Некоторые просто смотрели чуть пристальней Наде в глаза, стараясь что-то понять* (Трифонов. Рассказы и повести). — ... *а някои просто я следяха малко по-внимателно в очите* (превод Л. Минкова).

III. Изложените наблюдения върху руските оригинали и техните преводи на български език позволяват да бъдат направени следните изводи:

1. Многозначността и полифункционалността на руската дума *чуть* обуславят нейното диференцирано предаване на български език.

2. Функционални еквиваленти на руския съюз *чуть* в българския език са съюзите *цом* в изреченията с темпорална семантика и *ли, само да, стига само да* в изреченията с кондиционално-темпорална семантика.

3. Означавайки ниска, близка до нулата степен на признака, руското наречие *чуть* се употребява като обстоятелствено пояснение за количество и степен и в такива изречения негови функционални еквиваленти са българските наречия *едва* и *леко*.

4. Вместо наречието *чуть*, съдържащо семата 'с трудом' и изпълняващо ролята на обстоятелство за начин, в българските преводи се употребява наречието *едва*.

5. Семантиката на руското наречие *чуть* в българските преводи се изразява и лексикално посредством представки и наставки с аналогична семантика.

Изложеният тук анализ доказва, че лексикалните единици трябва да се разглеждат в тяхната реализация в речта и особено от гледна точка на превеждането им на друг език.

БЕЛЕЖКИ

¹ Н. Н. Горнина. Обстоятельства, выраженные количественными наречиями. — Ученые записки Московского областного педагогического института, т. XXX, вып. 17, М., 1967, с. 148—159.

² В. М. Колодезнев. Значение и употребление слова "чуть" в современном русском языке. — Ученые записки Московского педагогического института, 1971, N 423, с. 302—311.

³ А. Н. Баранов. К описанию наречия степени (*едва, еле, чуть, немного*). — Филологические науки, М., 1984, N 3, с. 72—77.

⁴ И. Червенкова. Общие адвербиальные количественные детерминаторы признака в современном русском языке. — В: Славистични изследвания, Кн. III, 1973; Выражение низкой степени признака в русском языке (в сопоставлении с болгарским). — В: Вопросы обучения русскому языку в болгарской школе. Т. IV. С., 1975, с. 4—24; К сопоставительному описанию меры признака в русском и болгарском языках. — В: Славянска филология, Т. XV, с. 103—108.

⁵ А. Н. Баранов. Пос. съч., с. 72.

⁶ М. Леонидова. Употребление временных и видовых форм в русских переводах Ивана Вазова (прошедшие времена). Канд. дисс., М., 1955.

⁷ В. Москова-Еленска. Структурно-семантическое исследование гипотактической категории условия (на материале русского и болгарского языков). Канд. дис., В. Търново, 1978.

⁸ И. Червенкова. К сопоставительному описанию..., с. 170.